

Nejlepší zájem nezletilého

JIŘÍ SEDLÁK, ZDEŇKA PAŇÁKOVÁ

„Nejlepší zájem dítěte“ není přesně vymezen a definován. Úmluva o právech dítěte definuje nejlepší zájem dítěte v několika paragrafech. Procesní praxe některých českých soudů svědčí o různém, často si odporujícím výkladu termínu. Příspěvek srovnává a hodnotí jednotlivé přístupy a zabývá se případy, kdy šlo o soudní rozhodnutí péči o dítě a kdy nemohly být popsány případy řešitelné právem nejlépe. Analýza kazuistik uvádí příčiny chyb a omylů procesní praxe.

V právních vědách je zájem chápán v širším pojetí. Jde např. o zájem státu, obyvatele, menšin, jednotlivých osob a další. Termín zájem je často zaměňován s prospěchem nebo právem a v případě zájmu nezletilého dítěte s pojmem blaho dítěte. Termín „nejlepší zájem nezletilého“ není přesně vymezen ani z právního, ani z psychologického a ani ze sociologického hlediska. Je podmíněn řadou okolností. Je jich několik desítek. Patří k nim např. přijatelné bydlení, zajištění osobní hygieny, klidné sociální prostředí, psychická pohoda, sociální zázemí a podpora, dobrá výchovná způsobilost rodičů, zajištění ekonomických potřeb dítěte, zajištění rozvoje dovedností, rozvíjení zájmových aktivit, lékařská péče, subjektivní faktory, pedagogické faktory, společenské faktory, vnější faktory, vnitřní faktory, absence zátěže, přetěžování a stresu. O nejlepší zájem nezletilého jde také tehdy, když rodič projevuje skutečný zájem o dítě. Jde o zájem mateřský, otcovský nebo rodičovský a další. Zájem nezletilého je posuzován nejen v případech, kdy je třeba, aby soud rozhodoval o svěřeni nezletilého dítěte do výchovy jednoho z rodičů, případně do společné nebo střídavé péče a rozhodoval o výživném, nýbrž také v případech, kdy soud musí rozhodnout o tom, v jakém rozsahu a kde se má uskutečnit styk nezletilého dítěte s rodičem, který nemá dítě ve své výchově, případně s jeho sourozenci či prarodiči. Psychologové zaměřovali výzkumy zájmů dětí na jejich vliv při volbě povolání, na zájmy dospívajících, zájem dětí o školu a jednotlivé výukové předměty, na problematiku zájmů dětí předškolních, školních a dospívajících v rámci rodiny a v rámci péče o ně. Výzkumy měly v posledních letech nízkou frekvenci řešení. Na „bílé místo“ v hodnocení nejlepšího zájmu dítěte poukazují brněnští autoři v rozsáhlé studii (srov.: M. Čechová a spol. 2005). V současné době je v popředí zájmu společnosti posuzovat nejlepší zájem dítěte zejména při určování rozsahu a frekvence styku dítěte s druhým rodičem, který nemá dítě ve své výchově. Speciálním případem je styk s rodičem násilným. V nejlepší zájmu nezletilého jistě je udržení kontaktu s druhým rodičem, ale v nejlepší zájmu dítěte již není exekuce dítěte za účelem uskutečnění tohoto kontaktu ani vynucený styk s rodičem, který se např. dopouštěl domácího násilí.

Kazuistika 1. O nejlepším zájmu nezletilého (14) v souvislosti s uskutečňováním jeho styku s matkou (40) a jejím násilným partnerem (38) rozhodoval soud prvního stupně, který s odkazem na nejlepší zájem dítěte nařídil uskutečňovat styk nezletilého s matkou, a to formou asistovaného styku matky s nezletilým v krizovém centru. Případ byl komplikován tím, že matka tolerovala svému partnerovi násilí vůči nezletilému, tedy se na něm prakticky podílela. Oporou soudního rozhodnutí byl jednostranný posudek soudního znalce, který však vycházel nikoliv z provedených důkazů a listin obsažených ve spise (lékařské zprávy), ale převzal pouze neověřené tvrzení matky o údajné manipulaci ze strany otce nezletilého, která nebyla podepřena hodnověrnými důkazy. Případ vyvrcholil až umístěním nezletilého v krizovém centru jako v tzv. neutrálním prostředí a otci, ke kterému měl nezletilý silný citový vztah, znemožnil jako údajně manipulujícím rodiči jakýkoliv kontakt s nezletilým. Matka styk v krizovém centru nevládala, zarputile a prioritně po nezletilém požadovala kontakt a vstřícné chování vůči svému partnerovi, což jí měl nezletilý právem za zlé a odmítal s ní z tohoto důvodu komunikovat. To vše se stalo v období vánočních svátků. Na nezletilého to mělo výrazně negativní dopad, se kterým se vypořádává dodnes, tj. i po dosažení zletilosti (po 6 letech). Byl to výrazný zásah státu (z moci úřední) do jeho osobnostních práv. Soud druhého stupně sice toto soudní rozhodnutí přezkoumal a ihned zrušil a nezletilý se mohl vrátit k otci, ale škody již byly napáchány. Matka nadále upřednostňovala svého partnera a místo budování vztahu s nezletilým se dítěti nevěnovala až do doby dosažené zletilosti dítěte. V současné době je syn zletilý a zájem matky je již nulový (srov.: R. Kohoutek, J. Sedlák, K. Janský 2008).

Kazuistika 2. Nezletilé dítě (13) žilo rok a půl po smrti otce u babičky (70). Matka je těžce nemocná, neschopná výchovy (schizofrenie) a nežije s nimi. Mezi dítětem a babičkou byl silný citový vztah. Babička se přes své stáří velmi snažila, prala, nakupovala za své prostředky potraviny, připravovala mu každý den jídlo. Chybným rozhodnutím sociální pracovnice se ocitli v hmotné nouzi a po dobu skoro celého roku nedostávali žádné dávky. Jediným příjmem obou byl nízký důchod. Na podnět sociální pracovnice byl chlapec zvýšeně oproti jiným dětem sledován. Několikrát přišel do školy neupravený, z hlavních předmětů dostal v pololetí čtyřky. Sociální útvar tedy usoudil, že je péče o třináctiletého nezletilého ze strany babičky nedokonalá, a navrhl soudu, opět v tzv. nejlepším zájmu dítěte, umístit nezletilého do dětského domova. Mezi důvody byl uveden mj. malý stísněný jednopokojový byt. Nezletilý byl vyslechnut soudem, a i když se jasně vyjádřil, že si přeje bydlet u babičky, soud to nerespektoval, došel k názoru, že přání dítěte nemusí být vždy v souladu s jeho nejlepším zájmem a odebral je z péče babičky. Sociální orgán ani soud nerespektoval Úmluvu o právech dítěte a chybně zhodnotil nejlepší zájem dítěte. Rozhodli necitlivě, administrativně a v rozporu se zájmem dítěte. Namísto toho, aby rodině poskytl stát pomoc, tak je státní orgány nevratně poškodily (srov.:

M. Vodičková 2011). V odborné literatuře a v tisku nalezneme mnoho odkazů na kauzy, kdy se soudem nařízený styk nezletilého s rodičem, a to i s násilným rodičem (údajně v nejlepším zájmu nezletilého) neosvědčil, a přesto byl vynucován, a tak se jednoznačně postupovalo proti zájmu dítěte a v rozporu s jeho přáním. Bohužel se to jeví jako častý standardní postup českých soudů. Česká média přinesla v posledních dvou letech více příkladů nesprávných soudních rozhodnutí, zaštiťujících se nejlepším zájmem nezletilého. Jednalo se také o tzv. asistovaný styk za přítomnosti odborníka (sociálního pracovníka, psychologa, psychiatra). Široká veřejnost se seznámila např. s případy, kdy v rozporu se zájmy dítěte soud nařídil dítěti, které bylo svědkem týrání matky otcem, stykat se s ním.

Poprvé se pojem blaho dítěte ve smyslu nejlepší zájem dítěte objevilo v právním řádu ČR přijetím Úmluvy o právech dítěte. O blahu dítěte hovořil § 41 zákona o rodině, který však byl později spolu s dalšími ustanoveními zrušen. Setkáváme se také s negativním vymezením nejlepšího zájmu dítěte např. při rozvodových nebo porozvodových problémech rodičů, v případech, kdy dítě bezdůvodně ztrácí přímý kontakt s jedním z rodičů a také jistoty, které předtím v rodině mělo, nebo v řízeních o výživném, kdy např. v žalobách o snížení výživného soudy v odůvodnění zamítnutí žalob správně uvádějí, že to není v nejlepším zájmu dítěte. Zákon o rodině na mnoha místech užívá termín zájem či prospěch nebo blaho dítěte. Prioritní hledisko má zajišťovat sociálně právní ochrana dětí (srov. M. Hrušáková 2011, M. Hrušáková a spol. 2001). Tato ochrana je chápána jako jedno z nejdůležitějších hledisek rodinného práva. Autoři rozlišují zájem a blaho v tom smyslu, že blaho je obecnější kategorií. Má být garantem úpravy fyzického a sociálního prostředí, které má být ve vztahu k dítěti kladné a přátelské. Zájem je charakterizován jako kategorie sociálně psychologická. Základním principem sociálněprávní ochrany dětí je povinnost všech orgánů sociálněprávní ochrany dětí, ale i jiných subjektů, které se problematikou dětí zabývají nebo řeší jejich problémy, zájem dítěte a jeho blaho s tím, že zájem dítěte nelze nikdy podřazovat zájmům jiným, např. zájmům rodičů, zájmům rodiny nebo zájmům jiných osob, zájmu státu apod. (srov.: Novotná, Burdová 2007).

Česká republika se přijetím Úmluvy o právech dítěte zavázala k tomu, že zájem dítěte musí být předním hlediskem při jakékoli činnosti týkající se dětí. Dle Úmluvy jakýkoli orgán, fyzická či právnická osoba, musí při svém rozhodování upřednostnit zájem dítěte. Avšak zejména státní orgány to systematicky nedělají. Občas sice na podnět Výboru pro práva dítěte nebo pod tlakem ze zahraničí přijmou některá dílčí zlepšení, ale aby orgány zohledňovaly při rozhodování např. o reformách, co je opravdu pro děti nejlepší, to často nedělají. Hlavní problém je v tom, že u nás není plnění Úmluvy ošetřeno systémově. Ani Úmluva o právech dítěte „nejlepší zájem dítěte“ nedefinuje. Ukládá smluvním státům zajistit dítěti takovou ochranu a péči, která je nezbytná pro jeho blaho,

a současně zavazuje smluvní strany brát ohled na práva a povinnosti jeho rodičů, zákonných zástupců nebo jiných jednotlivců právně za ně odpovědných. Příčin chyb a omylů v praxi při aplikaci Úmluvy je mnoho. Tkví např. také v přístupu sociálních pracovníků, soudů, soudních znalců a v záporných vlivech tzv. neutrálních prostředí pro dítě, do kterých jsou nezletilí mnohdy násilně umístováni (srov. M. Vodičková 2011). Chybí legislativní zajištění dětských práv. Hlavní zásada Úmluvy není dosud promítnuta do žádného z českých zákonů. Názory odborníků je možno shrnout do několika základních bodů. Zejména státní správa svá rozhodování s nikým nekoordinuje, takže stát nemá zpětnou vazbu. Chybí zákon o dětech a mládeži. Úmluva s jeho zřízením počítá. Do ústavní výchovy je umístován nadměrně vysoký počet dětí, často zbytečně a neuváženě, mnohdy pouze proto, že se rodiče nemohou dohodnout na výchovném prostředí, což je alarmující a dítě poškozující.

Procesní praxe některých českých soudů svědčí o necitlivém rozhodování ve věcech nezletilých a o různém, často si odporujícím výkladu termínu „nejlepší zájem dítěte“. Tím, že není definován nejlepší zájem dítěte a nejsou stanoveny konkrétní postupy, sociální pracovníci a soudní znalci nemají k dispozici konkrétní pokyny a rozhodují se subjektivně. Vzniká celá řada otázek, kdy ve skutečnosti není brán ohled na nejlepší zájem dítěte. Chybná rozhodnutí typu nařízení styku s násilným rodičem, pokud bylo dítě svědkem násilí na druhém rodiči, nebo umístění dítěte do ústavní či náhradní péče nebo umístění dítěte do tzv. neutrálního prostředí vždy poškozují dítě a nic kladného mu do budoucna nepřinášejí. Nejvíce chyb a nedostatků je zapříčiněno tím, že sociální pracovníci nemají většinou vysokoškolské vzdělání nebo příslušnou aprobaci a také nejsou řádně speciálně vzděláváni, aby se dokázali orientovat v krizových situacích rodin kdy dítě je ohroženo, a dokázali tyto situace zvládnout. Nález Ústavního soudu ČR z 13. 7. 2011 hovoří o nejlepším zájmu nezletilého a porušování Úmluvy zcela jasně. V zájmu nezletilého není vytržení dítěte z existujícího rodinného prostředí, když dítě se svým odnětím nesouhlasí, a je chráněným zájmem nezletilého nebýt odloučen proti jeho vůli od svého rodiče. Ústavním právem nezletilého dítěte je tady respektování jeho přání.

Literatura u autorů

jjirisedlakdrsc@seznam.cz, zpanakova@seznam.cz